

A „sentire cum Ecclesia” ignáci elv nyomai Prohászka írásaiban

[© Orvos Levente 2010 | orvosl.hu]

Szent Ignác lelkiiségének voltaképpen névjegye az egyházas karakter, amely Ignác személyes inspirációin túl nyilvánvalóan korának viszonyaira utal; vagyis a reformáció kihívására, illetőleg ennek fényében a katolikus megújulásban legnagyobb szerepet játszó értékrestaurációs törekvésekre. Az értékek restaurációja a 16. század óta többször került már a figyelem középpontjába és habár ez mindannyiszor kettős előjellel történt, a történelmi tapasztalat bizonyossága szerint az egyház belső reformtevékenysége mindig a csöndes, józan, megkülönböztető és túlzásoktól mentes spirituális konzervativizmus mentén haladt előre hatékonyan. Mivel az egyház lényegéhez tartozik az értékek megőrzésére tett erőfeszítés, sohasem lehet teljesen adekvát az a modell, mely az egyházat pusztán politikai struktúrának tekinti s azt állítja róla, hogy a szabad-elvű elképzelések nemcsak létjogosultak, de hasonló helyi értékkel is rendelkeznek, mint a konzervatív felfogás. Ez a reformáció utáni katolikus egyház életében sohasem volt így; amit jól mutat Loyolai Szent Ignác példája, akit annak ellenére szentté avatták – s ezzel kimondatott, hogy nem szélsőségesen tradíció hű, sőt az egyházi gondolkodás főáramához tartozik –, hogy Lelkigyakorlataiban egy egész fejezetet szentel az egyházzal való együttérzés szabályainak¹.

A II. vatikáni zsinatot követő válságidőszak, főleg a progresszív, demokratizáló elképzelések bizonyos fokú kudarca után ma is kirajzolódnak azok az irányok, amelyek mentén az egyház közeljövőjét prognosztizálhatjuk – és úgy tűnik, hogy ebben a jövőképben az egyháziasság, a hagyományhoz való hűség döntő szerepet játszik majd. Elég szem előtt tartani XVI. Benedek pápa helyzetértékelését, aki 2005. december 22-én a Római Kúriához intézett beszédében² a „szakítás és törés hermeneutikája” helyett a folytonosság, a hagyománnyal való teljes összhang lelkületét nevezte a „reform hermeneutikájának”, s ezzel tulajdonképpen az egyházas mentalitást állította a megújuló teológia s egyházi élet fókuszába. Túlzás nélkül mondhatjuk tehát, hogy a Prohászka-életmű nemcsak modernsége, szociális érzékenysége, ökumenikus irányultsága folytán hordoz jelentős üzenetet korunk útkeresői számára – ahogy ezt a korábbi kutatások rendre kimutatták –, hanem hozzá kell vennünk az egyháziasság szempontját is.

1 Loyolai, Szent Ignác, *Lelkigyakorlatok*, 352-370.

2 *Acta Apostolicae Sedis* 98 [2006] 45-53.

Ignác szabályai mint forrás?

Valószínűleg túllontúl akadémikus fölvetés, mégis megkerülhetetlen, hogy tudniillik honnan származik Prohászka egyháziassága. Nyilván az egyházból – hangzik a kézenfekvő válasz. És noha már az a kérdés is számos tanulsággal kecsegtet, hogy milyen normák szerint rendeződik az az éppen adott egyházi közélet, amelyben egyházas érzületű papok nevelkednek, akik példának okáért nemcsak ismerik a Tanítóhivatal rendelkezéseit, de tartják is magukat hozzá, a zsolozsma mellett végzik a rózsafüzért, rendszeresen elmélkednek, nem utolsósorban pedig tudnak még latinul, most csak az alábbi problémára szorítkozhatunk: létezik-e jól behatárolható oka, forrása Prohászka egyházas érzületének?

Fönntartva azt az állításomat, miszerint erre a kérdésre nem adható kielégítő válasz, vonzónak tűnik Csávossy Elemér értelmezését elfogadni, aki talán a legjobb magyar nyelvű kommentárt fűzte a Lelkigyakorlatok jelen fejezetéhez. Csávossy, Ignácnak az egyházas érzületre vonatkozó szabályait a maga nemében mintegy abszolút hivatkozási pontként definiálja, amikor is Szent Tamás Summájával állítja azokat párhuzamba. Míg Tamás fő műve – mint mondja – „a tanítást illetőleg örök érvényű kritériuma a katolikus gondolkodásnak, úgy Szent Ignác lelkigyakorlatai, elsősorban az Egyházzal való együttérzés szabályai örök érvényű megkülönböztetője az igazán katolikus, egyházhű aszkézisnek s lelkiiségnek minden más kétes vagy helytelen lelki irányzattal szemben.”³ Csávossy „egészen természetesnek”⁴ tartja, hogy Ignác szabályi „a kor jellegét viselik magukon”⁵, ám egyúttal megjelöli bennük a katolikus lelkiiség ismérveit nemcsak hitvédelmileg, bár ebben a negatív megközelítésben ragadható meg leginkább a kérdés lényege. Szerinte az Ignác szabályaiból kirajzolódó „egyetemes katolikus felfogás” olyan tévedésekkel szemben fogalmazódik meg s jelent „örök érvényű” fogódzót, mint modernizmus, naturalizmus, laicizmus, kvietizmus, amerikanizmus és álmiszticizmus. De pozitív formában is nyugodtan kijelenthető, hogy az olyan hitelvek hangsúlyozását, mint engedelmesség, a szentségek gyakori vétele, a liturgia szeretete, a papi nőtlenség s az evangéliumi tanácsok szerinti élet nagybecsülése, Mária-tisztelet, búcsújárás, értelmetlen csupán a protestantizmus elleni küzdelem eszközeinek tekinteni.

A 16. századi hitújítás sok hasonlóságot mutat Prohászka korának kihívásaival, így Ignác amúgy is sarkalatos irányelveit a küszöbönálló modernizmus tette időszerűvé elsősorban azokban a jezsuita intézetekben, ahol Prohászka eszmevilága formálódott. Prohászka római útirajzában maga is szól „az egyházas érzelmet reprezentáló kollégiumok befolyásáról”⁶. Tudvalevő, hogy mind a Német-

3 Csávossy, E., S.J., *Manréza iskolája*, Budapest, 1941, 190-191.

4 Csávossy, E., S.J., i. m. (1941), 190.

5 uo.

6 *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái* (ed. Schütz, A. – a továbbiakban: POÖM), I-XXV., Budapest, 1928-1929, XVI., 189.

Magyar Kollégium mind a *Collegium Romanum* alapítása Szent Ignác nevéhez fűződik, aki ezeket épp azért hozta létre, hogy bennük Róma-hű papok nevelődjenek. „A római kollégiumokban nyert kiképezetés – írja Prohászka – zálogul szolgált a pápának, hogy azok növendékeit híveinek tekinthesse, – s éppúgy a hithez hően ragaszkodó fejedelmek bennök látták képviselve az orthodoxyát.”⁷

A „Római Iskola” hatása

A római évek hatása érhető tetten tehát itt is. Mindazonáltal figyelemreméltó tény, hogy az említett ignáci elvek erős apologetikus illetve értékőrző jellege mégsem alakított ki Prohászkaiban túlzott tradicionalizmust, és ebben nem kis szerep jutott a Római Iskolának. Szabó Ferenc monográfiájában⁸ külön fejezetben elemzi azt a szellemtörténeti hatást, amelyet az Iskola gyakorolt. Elsősorban *Giovanni Perrone* munkásságára mutat rá, aki az akkortájt meglehetősen gyanús pozitív, történeti teológia irányában tett lépéseivel tulajdonképpen előkészítette a talajt a modernizmusra adott koherens katolikus válasz számára, jóllehet maga is az új-skolasztikus mozgalom alapítói közé tartozott⁹. A Római Iskola jezsuitái a Szentszék közvetlen szolgálatában illetőleg hatása alatt működtek¹⁰. Ez – nem tekintve a fent elemzett ignáci iránymutatások direktív jellegét – egyrészt már önmagában is nagyfokú lojalitást épített ki azokban a jeles teológusokban, akik másrészt keresték a kapcsolatot a Tübingeni Iskolával és igyekeztek érdemben szembenézni a modernizmus által fölvetett nehézségekkel. Ez a megállapítás inkább az *Aeterni Patris* kezdetű enciklika (1879) előtti időkre vonatkozik, bár tévedés azt hinni, hogy az új-skolasztikus elvárások nem hagytak teret a kutatói szabadság számára.

Ennek a kettősségnek részben az lett a következménye, hogy a jó értelemben vett modernség: az egyháztan reformja, olyan fogalmak beépítése a teológiába, mint fejlődés, történetiség, a világi hívek sajátos szerepének hangsúlyozása stb. nem tudott maradéktalanul érvényesülni, ugyanakkor az útkeresés, a nyitottság és persze a mindenben érvényesülő egyháziasság és ignáci diszkréció, azaz megkülönböztetés, a megváltozott kor kihívásaira érzékeny ám Róma-hű papokat, püspököket nevelt. Nem hangsúlyozható eléggé, hogy e két szempont: modernség és egyháziasság csakis együttesen értékelhetőek, ha el kívánjuk kerülni mind a progresszív mind a tradicionalista megközelítések csapdáit. Magyarán: a modernizmus irányába való túlzott elhajlást mérsékelte a Tanítóhivatal valamint a hagyomány irányában gyakorolt alázat, az integrizmus veszélyét pedig

7 POÖM, XVI., 189-190.

8 Szabó, F., *Prohászka Ottokár élete és műve*, Budapest, 2007, 19-20. 47. k.

9 vö. Jedin, H. (ed.), „The Church in the Industrial Age” in *History of the Church (Handbuch der Kirchengeschichte*, Vol. VI/2., Herder, 1973.), Vol. IX., London, 1981, 310.

10 vö. Szabó, F., i. m. (2007), 19.

az idők jeleire történő megkülönböztetett odafigyelés hátrította el. Nos, abban, hogy Prohászka végül nem lett modernista, jó eséllyel a Római Iskola vázolt csillapító hatása játszhatott közre.

Modern egyháziasság

Ehhez kapcsolódik egy másik gondolat, mely a püspök egyháziasságának közelebbi meghatározására vonatkozik. A mai közvélekedés szerint az egyháziasság fogalmi körébe olyan magatartásformák tartoznak – és itt mindenképpen utalni kell Ignác felsorolására –, amelyek a II. vatikáni zsinat után bizonyos progresszív körök olvasatában ellentétbe kerültek a modern eszmékkal. Nem az „új teológusokra” gondolok, és erre *Henri de Lubac* közvetlenül a zsinat után megfogalmazott tézisei a legjobb példa, melyből a nagy teológus aggódó egyházszeretete sugárzik.¹¹ Sokkal inkább egyfajta szélsőség, mint valós reformtörekvés, XVI. Benedek szavaival élve a zsinati szellem „mutációja”¹² tehető felelőssé ezen irányzat kialakulásáért.

Visszatérve Prohászka-ra, az ő egyházképében még kiválóan megfért egymással a modernség és az egyház szenvedélyes szeretete. Nála e két szempont összehangolása még nem okozott komolyabb nehézséget. Az *egyház demokráciája* című cikkében jelesül így ír:

„A mi demokráciánk az apostolok s az apostoli férfiak demokráciája, vagyis alázatos hite, áldozatos élete, a világ szellemének megvetése, a nép minden érdekének emelése. Ebben a demokráciában meg van óva az egyházas érzés s az egyházhoz való érzékeny ragaszkodás, valamint előtérbe van állítva a kor minden szükségletének s szellemi irányának tekintetbevétele.”¹³

Ugyanitt fogalmazza meg egyértelműen, hogy mit gondol azokról az újítókról, akik a modern gondolkodás égisze alatt terjesztik heterodox nézeteiket:

„Oly demokraták, kik az egyház elé állnak s «balra át»-ot vezényelnek a liberalizmus, a dogmatikus tolerancia pusztaságaiba, azok a demokráciáért lelkesülhetnek ugyan, de lelkesülésükben sok a mámor, a tévely s a hóbort; azok a demokráciával a tekintélyt megrontani s az alázatot, erőteljes hitet engedékenység és modern racionalizmus által vizenyőssé tenni kívánják.”¹⁴

Tisztában van persze az integrizmus veszélyével is, így hát amikor a demokratizálódást és a nyitást sürgeti, tisztelettel ugyan, de nem feledkezik meg azokat is figyelmeztetni, akik merő formalitásból, féltékenységből illetve hatalomféltésből ragaszkodnak

11 vö. Szabó, F., *Henri de Lubac az Egyházzól*, Róma, 1972, 252-255.

12 Ratzinger, J., *Principles of Catholic Theology: Building Stones for a Fundamental Theology* (Theologische Prinzipienlehre), Ignatius Press, 1987, 372.

13 POÖM, X., 48-49.

14 POÖM, X., 48.

az egyház kincseihez. Ezeknek a túlzó irányzatoknak – mint írja – „mérsékelniök kell a támadások benyomásaiból reájuk vetődött «világ-iszonyt», hogy ne fázzanak a modern élettől s hogy az új viszonyok közt is föltalálják magukat. Nem vagyunk a középkorban, sem tudományunkkal, sem közjogi intézményeinkkel; tehát ne éljünk a középkorban”¹⁵.

A *Modern Katolicizmus* című állítólagos modernizmusa miatt később indexre került írásában külön fejezetet szentel az „egyházias érzület” és a modern egyházkép viszonyának. Legelőször is annak a meglátásának ad hangot, hogy az egyházat sokszor bizony valós kritika éri a világ s a modernek részéről, amit nem elkendőzni kell, hanem szembenézni vele. „De ez a fölismerés – írja – egy szikrát sem fojt el szívünk-lelkünk lángadozásából az anyaszentegyház iránt; mert hibái dacára fölismerjük benne a világ legfölségesebb, páratlan intézményét, amelyet Krisztus Urunk alapított, mely a Szent Grált tartja, Krisztus vérének szentségében s Krisztus lelkét csalhatatlan tanában.”¹⁶

Ezután finom tiszteletteljes kritikával szót emel a mai ember sajátos igényei mellett, amilyenek a nagyobb népi-nemzeti öntudat, az értelmes hitre és őszinteségre vonatkozó igény s a „tevékenység vágya”¹⁷. Ezeket véleménye szerint sokkal jobban kellene méltányolni és nem félni attól, hogy egy esetleges engedmény folyományaként csorbát szenved az egyházi tekintély. A modern ember amúgy jogos elvárása „gyönyörűen megfér az egyház nagyrabecsülésével és lelkes szeretetével; belenevelhetjük ebbe is a tiszteletet, az engedelmességet, a hűséget, de hogy ezt elérjük, sokkal mélyebben kell tájékoztatni a modern embert az egyház természete s intézményeinek sajátosságai iránt.”¹⁸ E tájékoztatás lényegét elsősorban az isteni és emberi elem szétválasztásában jelöli meg, mert így könnyen meg lehet értetni a ma őszinteségre és átláthatóságra annyira kényes emberével, hogy az egyház bűnei, gyarlóságai, sőt a tanításban szereplő tévedhetetlenek éppen nem minősülő elemek, melyeket az egyház idővel maga is módosít, töröl, az emberi arc szomorú, de elkerülhetetlen velejárói és nem érintik az egyház isteni természetét, melynek az emberi gyöngeségek ellenére hódoló tisztelet jár.

Prohászka ezzel együtt leválasztaná azon korhoz kötött dolgokat is az egyház testéről, melyek akadályai az egészséges fejlődésnek s amelyek nevesítése nem érinti sem a hitletéteményt sem az egyház iránti gyermeki odaadás érzületét:

„Mi pedig szeretjük az egyház intézményeit, a mi intézményeinket – írja –, szeretjük meleg szeretettel, szeretjük lelkesüléssel; [...]. S e lelkes szeretettel megegyeztethetőnek tartom azt is, hogy elválni tudjak attól, ami emberi, történeti, ha átcsap rajta

15 POÖM, XV., 181.

16 Koncz, L. (ed.), *Prohászka Ottokár, Modern Katolicizmus*, SzIT., Budapest, 1990, 151.

17 Koncz, L. (ed.), i. m. (1990), 153.

18 Koncz, L. (ed.), i. m. (1990), 152.

a fejlődésnek hulláma.”¹⁹

„A főindulat a szeretet az egyház iránt. Szeretjük az egyházat, benne gyökerezünk, belőle élünk.”²⁰ – jegyzi be mindenkori vezérelvként naplójába 1919. július 7-én, és egyúttal tovább tisztázza mit ért reformgondolaton szemben „a rossz értelemben vett modernizmus[sal]”²¹ illetőleg, hogy az előbbi mennyiben fér össze az igazán katolikus, egyházas elkötelezettséggel:

„Nagyon érzem itt a nézet- s a helyzettisztulás szükségét. [...] Az igazi s felvilágosult egyházi érzésnek lehetőleg magas és nemesen céltudatos szempontra kell helyezkednie s okulnia kell az egyháztörténetben megnyilatkozó fejlődés változatain, az eszmék szerencsés v. kevésbé szerencsés beöltözésén, a félreértéseken; s ezeken okulva, a kellő ítélleti látókört magának megnyitva ítéletet mondania arról, hogy a mai korszellem uralkodása alatt, a lelkek ily állapotában, ilyen szellemi áramlatok mellett mire volna szükség, mily reformra. Reformra az akcióban, a magatartásban, az eljárásban, a jogok megadásában, az egyházi érzés és szellem kifejlesztésében.”

Biztonsággal állítható tehát, hogy „Alba Regia angyala” (Shvoy) azon korabeli nagyok közé tartozik, akik az érzékeny nyitottságot, a túlzásmentes modernséget még egységben értették az engedelmességgel, Róma-hűséggel, az eleven Mária-tisztelettel valamint az egyház liturgiája és szentségei iránti rajongó szeretettel.

Engedelmesség és más ignáci elvek

a) Engedelmesség

Prohászka egyházas gondolkodásának legnagyobb próbatétele és egyúttal legszebb bizonyítéka az index-ügyben megnyilvánuló alázata és engedelmessége. „Keserves hónap; 11-én kézhez vettem egy kis nyomtatványt; nem tudom, ki küldte; alighanem a nuncius. – Fogalmaz 1911. júniusában. – Kinyitom, hát mintha tiszta kék égből vilám csapott volna belém, olvasom, hogy indexre kerültem [...] No, hát fiat voluntas Dei! ha ezzel a világon csak egy légynek is segítenek, szívesen elviselem; elviselem mint megaláztatást, büntetést bűneimért – el, el. Megérdemlek én mindent; s ha ezzel csak azt érdemlem ki vagy szerzem magamnak, hogy az Isten biztosabban megbocsát s jobban szeret: ó, nem bánom, hogy hegyébe minden irkafirkámat indexre tegyék s az ujjamat is szívesen levágják; szívesen!”²²

P. Szabó idézi Prohászka végrendeletéhez kapcsolt nyilatkozata-

19 Koncz, L. (ed.), i. m. (1990), 154.

20 Prohászka, O., *Naplójegyzetek* (ed. Frenyó, Z. – Szabó, F. S.J. – a továbbiakban: *Naplójegyzetek*), I-III., III., 28.

21 *Naplójegyzetek*, III., 27.

22 POÖM, XXIII., 215.

tát, melyben miután a püspök közli az indexre tétel tényét, az alábbi kijelentést teszi:

„Mivel mi legfőbb tanítóteként a római Szentszéknek valljuk, s központi szerveinek, amilyen az Index-Kongregáció is, ítéleteit s irányításait engedelmisséggel fogadjuk: Azért én is kötelességet teljesítek, midőn a Szentszék ez ítéletének alávetem magamat, s az igazság is tévelyek mai harcában készséggel, s tisztelettel fogadva a legfőbb tanító ítéletét, s irányítását, a műveket a könyvpiacról is visszavonom.”²³

Ehhez a habitushoz úgy vélem szükségtelen megjegyzést fűzni.

b) Cölibátus

Nem kevésbé fontos tudni továbbá, hogy Prohászka miként vélekedett a szintén Ignác szabályai között található papi nőtlenség kérdéséről. Írásaiban alig foglalkozik átfogóan a témával, gyakorlatilag csak egy korai cikkében tér ki rá hosszabban. A *magyar egyház sebei* című írása a cölibátust ért legújabb támadás kapcsán látott napvilágot a *Magyar Sion* hasábjain 1896-ban.

Prohászka logikája szerint „A közerkölcsiség legfőbb tényezője a klérus; ő az erény szerencsés mentora vagy szomorú sírásója.”²⁴ Ennek az erkölcsnek pedig a legalapvetőbb megjelenése a papi nőtlenség, merthogy a természetfölötti világ egyértelmű jele az evilági romlottsággal szemben. A papság nem rekedhet meg a kispolgári becsületesség szintjén, nem lehet középszerű. Hősies lemondása és áldozata az erény magaslatait pontosabban gyökereit képviseli a társadalomban, melyen a nép erkölcsiségének virágai nyílnak. „Ha [...] ez a gyökér korhadt, nemcsak virágot nem hajt, hanem a nép romlásának tünetei verődnek ki rajta.”²⁵ Éppen ezért hibás eljárás-módnak tartja, ha a papság soraiban is tapasztalható általános erkölcsi hanyatlás és botrányok miatt fontolgatják egyesek a cölibátus eltörlését:

„Konstatálom, hogy ezek a vágyak és ötletek a mi tehetetlenségünknek és gyöngeségünknek égbekiáltó jelei – fogalmazza meg fenntartásait –, akár ha magát az irányt tekintem, akár ha megokolását veszem tekintetbe. A haldokló szellemet hússal reformálni nem lehet; s ahol a test és vér kerekedik fölül, onnan egyáltalában sohasem fog kiindulni a reformáció elevenítő árama. [...] Mert, s ezt teljes öntudatossággal hangoztatom: az erkölcsiség leghatalmasabb és legerőteljesebb irányzata a megtartóztatás, a celibátus.”²⁶

A nőtlenség értelmét a szellem szabad kifejtésében látja, melyet a papoknak „a felebaráti szeretet műveiben s igazán buzgó, istenes életben” kell kamatoztatniuk. Ha nem teszik, azzal csak lejáratják, ellentmondásba keverik a hirdetett „szüzesség evangéliumi fönségét [...] s ez az ellentmondás hatalmazza föl a gondol-

23 Szabó, F., i. m. (2007), 189.

24 POÖM, XX., 10.

25 uo.

26 POÖM, XX., 16.

kozó embereket szóban és papíron annak hirdetésére, hogy a házasság élet több mint a szüzesség. Természetes, hogy több – teszi hozzá –, ha a szüzesség meg van fosztva a tevékenységtől, küzdelemtől, törtételettől, erőinek kamatoztatásától az erkölcsi világban.”²⁷.

Prohászka hihetetlenül félti a cölibátus eszményét, ezért mintegy szent haraggal tekint annak megkérdőjelezőire:

„Uraim! most, mikor a világ századvégi erkölcstelensége sírnak, a morális nagy temetőnek bűzét terjeszti; most, mikor az eszmék hatalmába vetett hit oly gyöngye és fényük oly bágyadt, mint a haladoklónak megüvegesedett szemén a kísérteties gyertyaláng; most, mikor a világ saját piszkának mocsarában fuldokolva széjjelnezi, hogy hol van még valami, ami szeplőtelen e szennyes környezetben, hol van még valami, ami életerős e kriptában: most önök egy erkölcsi intézményt úgy akarnak megreformálni, hogy a legerkölcsebb eszméről s eszményről lemondanak, s azáltal az ezt ostromló s a világot megmértelyező erkölcstelenségnek, mely hirdeti, hogy a tisztaság képtelenség, szinte igazat adnak; Uraim – bocsánat a kifejezésért – önök eszelősek! Ha önök az egyházat a századvégi, állatias érzékiséggel szemben a celibátus eltörlésével akarják megreformálni, akkor önök az erkölcstanhoz, a filozófia történetéhez, de a történelem szelleméhez is annyit értenek, mint a hajdú a harangöntéshez. Hagyják kérem ezt a mesterséget, gúny és kudarc lesz szószátyárságuknak vége!”²⁸

c) További szempontok

Folytatva az ignáci szabályok sorát, azt hiszem a nagy püspök műveit kicsit is ismerők körében nem szorul bizonyításra, hogy a *sentire cum Ecclesia* fent már említett további irányelvei milyen mértékben sőt hőfokon voltak jelen írásaiban. Elég az *Élet Kenyere* szenvedélyes hangvételére gondolni, mellyel az Oltáriszentség iránti hódolatát önti szavakba vagy a Jézus Szíve tiszteletéről szóló *Élő vizek forrása* című művére. Hasonló kép tárul elénk akár Mária-tiszteletéről tanúskodó *Elmélkedések és Élet igéi* akár a papi lelkét feltáró *Naplójegyzetek* olvasása által. De a szentgyónásról írt ifjúkori monográfiát²⁹ is idesorolhatjuk, mely a magyar nyelven született szentségi irodalom egyik klasszikus alkotása³⁰.

27 POÖM, XX., 17.

28 POÖM, XX., 19.

29 *Keresztény bűnbánat és bűnbocsánat*, POÖM, II.

30 vö. Szabó, F., i. m. (2007), 74.

Prohászka Ottokár az egyik leginkább egyházas érzületű főpapja a magyar egyháztörténelemnek. Amint Adriányi Gábor írja³¹: a felvilágosodásra, jozefinizmusra, liberalizmusra hazánkban csak jócskán megkésve, az 1900-as évek elején érkezett a katolikus válasz, de akkor viharosan. És ez a „katolikus reneszánsz”³², melynek gyümölcseit még a közelmúlt egyháza is élvezhette, Prohászka lelkeségéből valamint papnevelői tevékenységéből táplálkozott.

31 vö. Jedin, H. (ed.), „The Church in the Modern Age” in *History of the Church*, Vol. X., New York, 1989, 522.

32 uo.